

СВЕШТЕНСТВО У МЕСОПОТАМИЈИ

Александар М. Обрадовић*
 Понтификални
 Универзитет
 Грејоријана, Рим

Апстракт: У раду је изложен оштри прелег свештенства у Месопотамији. У првом делу рада је дао осврт на веру у Сумеру и Акаду и касније њихово сјајање које је изнедрило месопотамску религију. Други и главни део рада наводи таксативно чинове и службе свештеника и свештеница у Месопотамији и посебно свештенство краља. Трећи део рада је посвећен месопотамским храмовима и бојслужењу у њиховим основним црквама. Раг закључује крајко разматрање постојања и израза у њиховом основном аспекти.

Кључне речи: веровање, Сумер, Акад, божанство, град, свештеници, свештенице, свештенство краља, храм, бојслужење, празник.

На исти начин како је Семјуел Ноа Крамер насловио своју књигу, а Мирча Елијаде то искористио као *leitmotiv* поглавља посвећеног месопотамским религијама у свом тротомном делу прегледа историје веровања и религијских идеја,¹ чини се подесним да и овај текст буде започет истом реченицом: „Историја почиње у Сумеру...“² Због важности како за старозаветно свештенство Израила, тако и за хришћанско, навешћемо оно што је исти аутор апострофирао: „Сумер је утиснуо неизбрисив печат на модеран свет, а посебно у погледу све три највеће монотеистичке религије.“³

Ако прихватимо тезу да уопште вера, религија, начин веровања, одређује природу и тип свештенства, култа, богослужења, може се ре-

* aleksandarobradovic412@gmail.com.

¹ Мирча Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја 1: Од каменог доба до Елеусинских мистерија* (Београд: Просвета, 1991), 53.

² Samuel Noah Kramer, *History begins at Sumer* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1956).

³ Samuel Noah Kramer, *Sumerians* (Chicago/London: The University of Chicago Press, 1963), 112.

ћи да је у случају Месопотамије несумњиво реч о архаичном облику религије *природе*, која је своју богату симболику налазила у небеским и природним појавама дневног и годишњег круга са својим добима, и то повезивала са митовима и божанским личностима, која је у богатој машти настојала да пронађе одговор када је у питању устројеност створеног света.⁴ Можда је управо оваква поставка и поимање појавних ствари извор религије у колевци света, јер је живот зависио од временских прилика и годишњих доба када је то било најизраженије, у ануалним периодима непрекидног умирања и поновног буђења природе. Богови, који су управљали временом и давали благодат која је обезбеђивала живот, или га ускраћивали у јесењем периоду, добили су протагонисте у краљу и свештенству који су их глумили, опонашали, богослужбено обележавајући крај или почетак неког годишњег доба уз приношење жртава, молећи их да им у наредним месецима пошаљу обиље благодати у форми благодатних киша и подесних сезонских прилика које ће обезбедити добар род.⁵ Ова намера је суштински одредила оквир, природу и тип свештенства у Месопотамији. Са друге стране, дубока старина током дугог периода, као и оскудни извори, нам не омогућавају да са сигурношћу представимо свештенство на простору између Тигра и Еуфрата, данашње северне Сирије источно од Еуфрата и Ирака,⁶ и да тачно знамо шта су која свештеничка служба или чин представљали

⁴ „На интелектуалном нивоу сумерски мислиоци и мудраци, као резултат својих промишљања о настанку и природи универзума и његовом начину деловања, разрадили су космологију и теологију која је достигла тако снажно уверење да су оне постале основно веровање и догма скоро на целом древном Блиском Истоку. На практичном и функционалном нивоу, сумерски свештеници и свети људи су развили колоративан и разноврстан скуп обреда, ритуала и церемонија које су служиле да умоле и умире богове и да обезбеде каналисање емоција за човекову љубав према величанству и представи, слици. На естетском плану, неписмени, усмени сумерски гуслари и певачи, и њихови потоњи наследници, песници и књижевници *edubba-e*, створили по свима несумњиво најбогатију митологију древног Блиског Истока, која је свела богове на људску меру, али је то учинила са разумевањем, страхопоштовањем, и изнад свега, са оригиналношћу и маштом.“ Kramer, *Sumerians*, 112.

⁵ „Краљ јесте обредно представљао бога, али није био члан пантеона богова као у Египту, већ је био посредник између света богова и људи и метафорично је био сматран творцем живота и плодности. Поданици му се нису молили, већ су молили богове да благослове њиховог краља. Он се такође, попут вртлара, старао о дрвету живота.“, Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја* 1, 69; „Сваки град у Сумери је љубоморно чувао своју независност и дозвољавао себи да има свог краља. Он се називао *аишеси*, то јест свештеник-краљ, што је јасно показивало да је управљање повезано са религијом.“ Вил Дјурант, *Источне цивилизације* (Београд: Народна књига — Алфа, 1995), 134.

⁶ Амели Курт, *Сјари Исток* 1, (Београд: Завод за Уџбенике, 2012), 1.

само на основу назива. Чини се да највише извора постоји у фрагментима који се тичу краљева господара храмова-града, и свештеника *par excellence*, јер је фокус био на њима из разлога што је њихова улога и место у месопотамском друштву, као и у Египту, била од пресудног значаја за цео народ и његов опстанак.

Поред култова обожавања небеских тела, пре свега Сунца, годишња оживљавања целокупне природе, вегетације, усева и житарица које су извор живота, у Месопотамији попримају трансцендентне конотације. Конкретни израз оваквог виђења живота и смрти исказивали су краљеви који су као богови обредно умирали сваке нове године, да би могли, након поновљене космогоније, поново да васкрсну себе и свет,⁷ тако да је и народ веровао да ће и он попут богова оживети после своје смрти.

Одређене форме веровања, везаних за месопотамске паганске култове, пресудно су утицале на обликовање јеврејске старозаветне концепције вере, Бога, богослужења и свештенства, не мењајући им суштину, нити задирући у синајско откровење, већ су му даровале прерогативе космичког Бога (*Ел, Ел Елијон, свевишњи Бој*) и уопште небеских бића (*херувими*), али нису поседовале јасне моралне и етичке оквири на личном плану као што је то случај са старозаветним Јахвеом и Његовим заповестима.⁸ Али утицаје такође налазимо и у установи краља-свештеника, са којом су Јевреји дошли у контакт још у време патријарха Аврама, када се сусрео са тајанственим *Мелхиседеком*, царем и првосвештеником града Салима (Пост. 14, 18; Пс. 110, 4; Јев. 7, 1)⁹, чију важност

⁷ Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја* 1, 67–68.

⁸ „Пошто су веровање у светост живота подједнако делили и Израиљци, већ на почетку се поставио један проблем: како наиме, сачувати слично веровање, а да оно не буде интегрисано у ханаанску религиозну идеологију? Та је идеологија, као што смо управо видели, подразумевала једну особену теологију у чијем је средишту био периодични и кружни модалитет врховног бога, *Баала*, симбола свеопштег живота. Јахве, међутим, није имао такав облик постојања (као ни Ел додуше, али је он претрпео друге понижавајуће модификације). Осим тога, мада његов култ обухвата и извештан број жртава, Јахве се не може убедити помоћу култних чинова: он је захтевао унутрашњи преображај верника у покајању и поверењу.“ Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја* 1, 139.

⁹ О Мелхиседеку видети Fred L. Horton, *The Melchizedek Tradition: A Critical Examination of the Sources to the Fifth Century A. D. and in the Epistle to the Hebrews* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976); Franco Manzi, *Melchisedek e l'angelologia nell'Epistola agli Ebrei e a Qumran* (Roma: Editrice Pontificio Istituto Biblico, 1997); Gard Granerød, *Abraham and Melchizedek: Scribal Activity of Second Temple Times in Genesis 14 and Psalm 110*, Beihefte zur Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft 406 (Berlin/New York: De Gruyter, 2010).

видимо по томе што је догађај остао записан у првој књизи јеврејске Библије, а који ће задобити своју коначну форму и кулминирати у време златног доба јеврејске државе, у време цара Давида и Соломона које срећемо као предводнике богослужења (1. Дн. 13, 1–14; 28, 2–11; 2. Дн. 5, 2–14). Вера у Јахвеа, откривеног Бога Отаца се на тај начин преображава из форме личног, народно-национално у свеопште које постаје везано за судбину свега створеног, саображено спољашњем облику месопотамског поретка ствари.

1. Вера Сумера, Акада и Вавилона

Сумери су веровали у постојање духовне стварности паралелне материјалној, што је изнедрило и обликовало његову свест и веровање у свет натприродних ствари, који се још увек нису могли назвати религијом како је ми схватамо данас. Иако код Сумера нема говора о одсуству Бога, они га ипак нису поимали онако како су то чинили хришћани и Јевреји што се објашњава примитивним начином поимања метафизичке стварности који се исцрпљивао у посматрању природе и у проналажењу аналогичности које су надограђиване маштом. Дјурант наводи да се Сунце обожавало од самог настанка Сумера, што је било повезано са култом који се називао *свештоси бојева*, Шамаш, који је обитавао у дубинама севера ноћу, а ујутру је са првом зором улазио на њене капије, успињући се на небо као пламен, возећи ватрене кочије висинама и стрминама небеског свода, где је Сунце представљало точак његових кочија.¹⁰

Сумери су своја веровања исказивали подизањем високих храмова по градовима, који су били посвећени божанствима и која су штитила град и за њега била везана, и који су били места сусрета људи са боговима на неком узвишеном месту. Један од најстаријих сумерских храмова је био у Нипуру, изграђен у част *Мул-лила* или *Ел-лила*, господара света духова, духа земље и подземног света; када је постао бог, његове старе особине су још увек биле везане за њега. Он је био владар *лил-меса*, духова и демона у поднебесју, у широким просторностима на земљи и места смрти и таме испод. Његови свештеници су сачували стари шамански карактер; обред који су служили био је једна од чаролија и магија која се изговарала, један од магијских обреда и церемонија. Нипур је био извор и центар једне од две великих струја религијске мисли и културе које су утицале на сумерски Вавилон.¹¹

¹⁰ Дјурант, *Источно цивилизације*, 136.

¹¹ Archibald Henry Sayce, *Babylonians and Assyrians. Life and Customs* (London: Elibron Classics, 1900), 236.

Други извор и центар је био Ериду, где је био обожаван дух воде, који је временом постао *Еа*, бог дубине, која је била канал за страну културу. Поморска трговина је довела Ериду у контакт са народима других земаља, уводећи нове религијске концепције које су се мешале са сумерским. *Еа*, врховно божанство Еридуа, постало је бог културе и светлости који је чинио добро човечанству и поклањао му дарове цивилизације. У овоме му је помагао његов син *Асари*, који је био тумач његове воље и исцелитељ људи. Његова служба је била одређена титулом која му је дата, био је бог „који помаже човечанству“.¹²

Два снажне, али супротне струје религијског утицаја су тако текле из Нипура на северу Вавилона и из Еридуа са југа. Прва је донела са собом веровање у силе таме и зла, у врачање и магију, религију страха, док је друга говорила о светлости и култури, о боговима који су човеку даривали благослове у исцељивали га од зараза које су га угрожавале. *Асарију* се народ обраћао као „оном ко подиже мртве у живот“, а *Еа* је био први законодавац и творац цивилизованог друштва. Колико дуго је страни утицај који је обликовао веровање Еридуа био семитског порекла немогуће је рећи.¹³

По веровању *Сумера* ваздух је био пун духова, заштитничких анђела, кога је свако поседовао, али су постојали и ђаволи, зли духови, који су се трудили да победе заштитничке духове и запоседну тела и душе.¹⁴ *Сумери* су веровали у духове — добре и зле, као што су веровали да небо, земља и преисподња имају своје духове, којима су дали имена: *Ан*, *Ки*, *Еа*.¹⁵ Предмет сумерске вере представља једна двострука спиритуална сфера, која је своје парњаке имала у свему видљивом. *Сумер* је веровао да све што постоји, поседује свог духа и на тај начин је посматрао свет и небески свод. *Сумер* није имао религију у класичном смислу, јер није имао веру у конкретног и личног Бога, као ни у идола створеног људским рукама — он је веровао у духове, пандане земаљској стварности, који нису поседовали прерогативе божанстава, већ су једноставно имали духовну природу која је невидљива људским очима.¹⁶ *Арчибалд Хенри Сајс* је то овако изложио:

¹² Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 237.

¹³ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 236–237.

¹⁴ Дјурант, *Источне цивилизације*, 136.

¹⁵ О именима месопотамских божанстава у контексту космогоније, видети Gonzalo Rubio, „Time before Time: Primeval Narratives“, in *Early Mesopotamian Literature*, 5, in *Time and History in the Ancient Near East Proceedings of the 56th Rencontre Assyriologique Internationale at Barcelona 26–30 July 2010*, edited by L. Feliu, J. Llop, A. Millet Albà, and J. Sanmartín (Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 2013), 3–19.

¹⁶ „Сумери су тежили ка рудиментарном облику политеизма. У мноштву духова, три су имала посебно место — дух неба, дух воде и дух подземног света, где су духови

Сумерац нема концепцију онога што ми подразумевамо под појмом *бог*. Он је обожавао или се плашио натприродних сила који су били духови материјалне природе. Сваки предмет има своју сопствену *зи*, или *дух*, која га прати као сенка, али не налик на сенку која може независно деловати од облика коме припада. Силе и природне појаве биле су сами *духови* лично; муња која удара у храм, или врелина која је исушивала пролетњу вегетацију, које су биле исто толико *духови* као *зи*, или *дух*, који је омогућио стрели да стигне на циљ и да убије своју жртву. Када је контакт са Семитима увео идеју бога међу Сумерима, то је било још увек у облику духа који је створио њихове особине и моћи. Сумер који није био наклоњен семитском усменом предању о *духу неба* радије него богу или богињи неба, *духу Ea* радије него самом *Ea*, богу дубине. Човек такође, је имао *зи*, или *дух*, њему прикључен; то је био живот који му је дао покрет и осећај, начело живљења које је чинило његово лично постојање. У ствари, то је било огледало животне енергије у човеку и нижим животињама од којих је цела концепција *зи*-ја дошла. Сила која омогућава живом постојању да дише и дела, да се креће и осећа, је проширено на неживе предмете такође; ако су Сунце и звезде кретали по небесима, или стрела која је летела кроз ваздух, то је било од истог узрока који је такође омогућавао човеку да хода или птици да лети. *Зи* Сумера је било парњак *ка*, или „двоструког“, египатског веровања. Опис дат од египатских учењака који се тиче *ка*, би се могао прикључити *зи*-ју сумерског веровања. Оба припадају истом нивоу религијске мисли; заправо, тако блиско сличе један другом, да се поставља питање да египатско веровање није потицало од оног из древног Сумера.¹⁷

Када је реч о веровању у Акаду, ни оно као ни сумерско није искључиво почивало на нивоу природе и таквим концепцијама.¹⁸ Оно

мртвих и демони ноћи били сабрани заједно, узимајући предност у односу на остале. Већ тада, пре контакта са Семитима, они су почели да преузимају особине богова. Храмови су били подизани у њихову част, и где год је било храмова, било је такође и свештеника. Прелазак извесних духова у богове се чини да је био потпомогнут проучавањем небеса и небеских тела по коме су Вавилоњани били надалеко познати. У свим догађајима, символ који објављује „бога“ је звезда са осам зракова, из кога можда можемо закључити да, у време проналаска сликовног писма из кога је израсло клинасто писмо, богови и звезде су били идентични.“ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 235–236.

¹⁷ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 232–233.

¹⁸ „Према двама сумерским верзијама, првобитни човек је на неки начин делио

је поседовало религиозне одлике и није се ограничавало на схватање о некаквом виду енергије или духа који су везани за све живо и неживо, већ је у бићима налазила нешто *божанско*, нешто што је у њих заложено сам бог. Касније, после стапања две главне струје, сумерско-акадски амалгам ће коначно изнедрити вавилонску религију¹⁹ и семитско веровање ће потпуно превладати.²⁰

Семитска, акадска религија и жива веза између човека и богова ће Сумерима ипак подарити једно динамичније и драматичније схватање бога и света и њихове узајамне везе: „Истичући човека у први план, акадска религиозна мисао наглашава границе људских могућности. Показује се да је граница између људи и богова непремостива. Па ипак, човек није осамљен у сопственој самоћи. Пре свега, он учествује у духовном елементу који се може сматрати божанским; то је његов *дух*, *илу* (дословно *бои*). Затим, он се нада да ће помоћу обреда и молитви задобити божији благослов. И најважније, он зна да представља део универзума обједињеног хомологијама: он живи у граду који представља *imago mundi*, чији храмови и *зиџураи* представљају *средистије свешта* и, према томе, осигуравају комуникацију с небом и боговима.“²¹

Духови Сумера нису били попут семитских богова покретани људским страстима, нису имали моралне назоре. Окруживали су човечан-

божанску супстанцу: животнорни *Енкијев дах*, или *крв бојева Лајма*. То значи да није постојала непремостива разлика између облика божанског постојања и људске условљености.“ Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја* 1, 56.

¹⁹ „Семитски утицаји, како год, су почели да делују на сумерску религију у њеном најранијем добу. Семитско и сумерско је помешано једно са другим; најпре је семитско попримало елементе културе од његовог много старијег суседа, али је било дошло време када је почео да даје нешто заузврат. Резултат овог увођења семитских и сумерских веровања и идеја је била званична религија каснијег Вавилона.“, Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 237; „Семит је дао Сумерцу своје богове са њиховим свештеницима, храмовима и церемонијама. Сумерац је заузврат дао своје веровање у мноштво духова, своје чини и некромантију, своје гатаре и њихове свете књиге.“ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 234.

²⁰ „Вавилоњанин је био необично сујеверан, и сујеверје је природно више цвета-ло, како је образовање било мање. Званична вера по себи је била вештачки амалгам две различите струје веровања. Вавилонска раса је била мешавина; Сумерска и Семитска су је обликовале у данима пре него што је историја почела. И њена религија је стога била такође мешовита; религијске концепције Сумераца и Семита су се нашироко разликовале, и то је била апсорпција сумерског елемента од стране семитског, који је створио религију у каснијем периоду. Она је семитска у свом општем карактеру, али само у њему. У појединостима личи на религије других Семитских народа Западне Азије само дотле колико су оне биле под њеним утицајем.“ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 231–232.

²¹ Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја* 1, 74.

ство које су могли да повреду или да му пружи добробит, али озледе су биле чешће него добротина. Док су *духови* били страшни више као демони, него што су обожавани као силе добра, и уместо свештеника, био је потребан чаробњак који је познавао чини и магијске формуле које су могле да одврате њихову злу намеру или да их примора да буду на служби људима.²² Сумерска религија је била шаманистичка, свештеници су били шамани и врачеве, вешти у чарању и магијама које су биле моћне да одбију нападе демона и истерају га из тела жртве, или да га призову да истражу освету на њиховом непријатељу.²³

После академског освајања Сумера, духови у које су веровали, доживеће преображај и постаће прави богови. Њихова духовна природа ће сада задобити људско обличје, и постаће врховна божанства Вавилона:

„Духови“ који су били рангирани изнад остатка сада су поста-ли богови у семитском значењу израза. *Мул-лил* из Нипура је постао семитски *Баал* или *Бел*, врховни господар света, који је управљао и доњим исто као и горњим светом. Он је био тај који је даровао својим поклоницима власт над човечанством и створеним светом и чији су служитељи и анђели били духови народног веровања. Еа је желео али је мали да постане прави бог; његово име је остало непромењено и његова власт се простирала на све воде, где год су биле. Његов син Асари је постао *Меродах* (*Мардук*), врховно божанство Вавилона, које је, када је град постао престоница Вавилоније, заузело место Бела из Нипура као врховни Бел. Као у грчкој митологији млађи Зевс је збацио са престола свог оца, тако је у Вавилонији млађи Бел свргнуо старијег Бела из Нипура. На исти начин је Ану, дух неба, постао семитски небески бог *Ану*, чији се храм уздизао у Ереку. Ур, на западној обали Еуфрата, је био посвећен богу-Месецу под именом Син, као Харан у Месопотамији; Ларса је била посвећена богу-Сунцу. Када је Борсипа постала предграђе Вавилона њено

²² „Духови зла били посебно активни током ноћи. Тада су бежали из тела умрлих или из царства Ада, да би пили крв својих жртава, и када је кошмар почивао на грудима жртве, гледали су да га задаве. На челу ових демона налазила се *Лилај*, супруга *Лила*, *духа*; Јевреји су је позајмили од Вавилоњана, и она се појављује у књизи пророка Исаје под именом *Лилит*.“, Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 258–259; у Даничићевом преводу на том месту, у Ис. 34, 14, стоји „вештица“, уместо *Лилит*. За више о *Лилит* видети Raphael Patai, *The Hebrew Goddess*, 3rd Enlarged Edition (Detroit: Wayne State University Press, 1990), 221–255. Nitzah Abarbanel, *Eve and Lilith [Havah ve-Lilit]* (Bene-Brak: Bar-Ilan University Press, 1994); Lowell K. Handy, „Lilith“, *Anchor Bible Dictionary*, Vol. 4 (New York: Doubleday, 1992), 324.

²³ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 234–235.

главно божанство је постало истовремено Меродахов служитељ и тумач, под именом Небо, *ипорок*. Семитски бог је свуда заузео место сумерског *духа*, док су они сами међу *духовима* који нису предузели процес преображавања, стопили су се у три стотине духова неба и шест стотина духова земље. Они су образовали *небеско мноштво*, чији је Бел био господ.²⁴

Повест о стварању света дели скоро исто предање са Старим Заветом у својим основним поставкама везаним за начин настајања земље и живота на земљи — обе садрже повест о настајању чврстог тла из воде и о стварању човека од земаљског праха. Сумери су веровали да је цео свет настао из воденог хаоса. Он је плутао над безданом који га је окруживао као вијуге змије. Ово веровање је везано за најјужнији сумерски град Ериду, један од пет препотопских градова Сумера.²⁵ Друга повест о космогонији је приповедала о настајању чврстог тла из кога се уздизала *платина Исиока* или *платина светиа*, на чијем врху је почивао небески свод на коме су живели богови и на коме су биле окачене звезде као светиљке.²⁶

²⁴ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 237–238.

²⁵ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 241. О Еридуу видети Margaret Whitney Green, *Eridu in Sumerian Literature* (Chicago/London: The University of Chicago Press, 1975); Peeter Espak, „Was Eridu The First City in Sumerian Mythology?“, *Studia Orientalia Tartuensia*, Vol. 6 (Tartu: University of Tartu Press, 2015): 53–70.

²⁶ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 241; „У Еридуу је место *платине Светиа* заузело *маично грво* које је израсло усред врта Едена, или *равнице Вавилоније*, и на обе стране где су била ушћа Тигра и Еуфрата. То се вероватно могло поистоветити са дрветом живота које се појављује тако често на скулптурама Асирије и на печатима-цилиндрима Халдеје, али би могло бити *грво ђознања* о коме смо чули у старим сумерским текстовима, и на којима је *име Еа било најписано*. У свим догађајима то је *светио грво Еридуа*, чије је *ипорочишће* Ариох називало себе *извршишћел*. Сунце је веровало се изашло и сместило се између платина-близнакиња чије су капије биле чуване од стране људи са телима шкорпиона, док су њихове главе додиривале небо, а ноге сезале до Ада. Шкорпион је био становник пустиње у Северној Арабији, земљи Маса, где су мислило да се налазе планине заласка Сунца. Иза њих се налазио океан кружног облика и воде Смрти, и иза њега се налазило *острво Блажених*, где је миљеницима богова дозвољено да обитавају. То је овде било да, *Ксисуџрос, халдејски Ноје*, буде преведен због своје побожности после Потопа, и овде је такође, цвет бесмртности процветао. За обичног смртника одређена је другачија судбина. Морао је да после смрти сиђе у подземни свет Ада, где су духови мртвих пролетали као слепи мишеви у тами, са прашином која им је била једина храна. То је била земља мрака, туробности и заборава, брањена са седам капија и седам чувара, који су спречавали мртве да провале из њиховог затвора-куће и да под обличјем вампира прождиру живе. Богинја Алат је њима господарила, надзирући воде живота које су жубориле испод златног трона. Пред њом су седеле сенке, авети старих хероја, сваки крунисан сеновитом круном, и седећи на сеновитом трону, устајући само кад би поздравили духове појединих моћника који су дошли из

У почетку је постојао само хаос *преисподње* који је био мајка свих ствари из кога су дошли првобитни богови из најранијег доба света, *Лакум* и *Лакаму*, чија су нам имена предана још из сумерског доба. Онда су дошли *Ан-сар* и *Ки-сар*, *Горњи* и *доњи свод*, и напосред, велики богови семитске вере, *Ану*, *Бел Ниџура* и *Еа*.²⁷ Све је било спремно за стварање неба и земље али је томе претходио рат између нових богова светлости поретка и *Тијамат*, *змаја Преисподње*, персонификације хаоса.²⁸ То је учинио Меродах — Тијамат и њени демони су били уништени — небо се обликовало од њене коже, док је њена крв постала реке и извори. Неман, змај преисподње је стављен у окове да не би могао поново да побегне и врати свет у првобитни хаос; закони су постављени за небеска тела, који су се задржали вечно и тако обезбеђују, дају меру времену, створене су биљке и животиње, са човеком као главом да влада над њима. Тако је човек створен од прашине земље, он је био, упркос томе, *син бојева*, чији је спољашњи облик био исти као његов.²⁹

Ови митови и легенде су били општепознати народу. Месопотамска космологија је настала преко народне приче и предања које се укоренивало, а не од стране некакве учене елите која би евентуално извршила утицај у том смислу.³⁰

Легендарна борба између Тијамат и Меродаха је овековечена на зидовима Беловог храма у Вавилону. Веровање да је свет никао из победе поретка над хаосом и анархијом је било дубоко усађено у ум Вавилоњана. Можда то сеже до времена када је вавилонско тло побеђено од стране ратара градитеља над дивљом и неукроћеном природом.³¹

Сумери су вавилонској религији подарили своје веровање у небеске силе, пројаве и тела обоготворене стихије које су имале етеричан духовни карактер, док су јој Акађани подарили своје људске, антропоморфне и идолске представе божанстава, у које су се сумерска одлично уклопила и задобила личан карактер не бивајући лишена њихове силе, космолошког и вегетативног значења:

горњег света да им се придруже. У каснијем периоду, истина је, светлије и узвишеније концепције загробног живота су почеле да преовлађују, и асирски песник се моли да његов краљ, када буде умро, пређе у „земљу сребрног неба“. Различите космолошке спекулације и веровања древне Халдеје су сабране заједно у каснијим временима и направљен је покушај да се оне споје и уклопе у један философски систем.“ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 241–243.

²⁷ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 243.

²⁸ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 243.

²⁹ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 243.

³⁰ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 243.

³¹ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 243.

„Посве различита је била идеја која се налази у најдубљем слоју семитске концепције духовног света. Он је веровао у бога чију је слику он направио. То је био бог чије су особине биле људске, али интензивирани у сили и деловању. Људска породица на земљи је имала свог парњака у божанској породици на небу. Поред бога је стојала богиња, безбојни одраз бога, као жена која стоји поред мушкарца.³² Божански пар је био праћен сином, наследником силе очеве моћи који је био његов представник и тумач. Као што је човек стајао на челу створених створења у овом свету, тако је и бог, такође, стајао на челу целе творевине. Он је био призвао све ствари у постојање, и могао их је уништити ако би хтео. Семит се обраћао свом богу као *Баал*-у или *Белу*, *iosiodaru*, *iosiodu*. То је био исти назив који је даван глави породице, мужу од стране супруге, од слуге господару. Било је пуно Баала као што је било пуно група поклоника. Свака породица, сваки клан, и свако племе имало је свог Баала, и када су се породице и кланови развиле у градове и државе, Баалови су се развијали са

³² „Али семитско веровање је потребовало постојање богиње поред бога. То је била радије, у ствари, граматичка него теолошка потреба; именица у семитским језицима има женски као и мушки род, и мушки *Билу* или *Бел*, следствено, је имплицирао женску *Белиш* или *Белиис*. Али богиња је била мало више него граматичка сенка бога, и њен положај је и даље остао ослабљен аналогичом са људском породицом где је супруга била сматрана личношћу мањег значаја, робињом и помоћницом свог супруга. Само је једна богиња избегла општем закону који ју је могао учинити једино бледим одразом бога. То је била *Иштар*. Иштар је била независно божанство, немајући везе са супругом, уживајући у једнакости са боговима. Али ово је било тако зато што је једном била један од главних предмета сумерског обожавања, дух вечерње звезде. У сумерском језику није постојао род, ништа што би могло одвојити богињу или жену од бога или човека, и „духови“ су стога, били подједнако оба пола. Штавише, жена је заузимала важно место у сумерској породици; где семитски превод говори о „мушкарцу и жени“, сумерски оригинал наводи „жену и мушкарца“. Сумерском уму је, следствено, женски „дух“ био моћан као у мушки, делујући независно и поседујући исте особине. Стога се о томе радило када је у питању узимање Иштар од њених сумерских претходника, семитски становници Вавилоније су узели у исто време богињу која била једнака богу. Међу мешаном популацијом Вавилоније, са њеном разноликом културом, језиком и религијом, карактер и положај Иштар је претрпео мале промене. Али када су освајачи Саргон из Акада и његови претходници однели цивилизацију Вавилоније на Запад, Иштар је преузела нов облик. Међу Хананитима она је постала Ашторет, са женским одређењем, и била је поистовећена са Месецом, сапутница, пратиља и одсјај Баала, бога-Сунца. Али и овако, постојање, независне богиње поред Баала изгледало је чудно представи једног Семите, и међу Семитима Лужне Арабије она је била преображена у мушког бога, док су Моабити од ње направили једно са богом Кемошем. Чак међу ученим слојевима семитске Вавилоније шапутано је да је она била од оба пола, богиња када је била вечерња звезда, а бог када је била видљива као звезда јутра.“ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 238–240.

њима. Видљиви облик Баала било је Сунце; Сунце је било господар неба и самим тим и земље и свега што је било на њој. Али је Сунце представљало себе под два аспекта. Са једне стране, било је извор светлости и живота, чинећи да зри зрно пшенице и доводећи траву до цветања; са друге стране, пекло је сва жива створења жестоки летњим врелинама и уништавало све оно што је довело у постојање. Баал, Сунце-бог, је тако био и добронамеран и зао; понекад је гледао на своје поклонице благонаклоно, следећег пута је био пун беса и слао је пошаст и несрећу на њих. Али под оба аспекта он је био суштински бог природе, и обреди у којима се њему узносило обожавање су били чулни, чак телесни, блудни. Тако су постојале две унутрашње различите концепције божанског ван заједничког од кога је званична религија Вавилона била формирана. Народна религија земље их је такође прерасла на један несвестан начин.³³

Услед различитости унутар званичне вере у Вавилону, служба свештеника није имала стабилно место. Њен положај је често узурпиран од стране опсенара, чаробњака или мађионичара, церемоније јавног култа су биле замењене чинима и врачањима, божанства званичне вере су била засењена масом потчињених духова чије је само постојање снажно препознато међу културнијим слојевима друштва.³⁴

Пишући о храмовима на простору Ханаана, пре јеврејског доласка, а на које су несумњиво највећи утицај извршили култови Месопотамије, Елијаде истиче да су имали „жртвенике и били су украшени сликама богова и божанским симболима. Осим жртава у крви, култ је још обухватао игре и разне оргијастичке покрете који ће касније изазвати гнев многих пророка. Не треба заборавити да ми услед празнина у документима можемо само приближно да проценимо ханаански религиозни живот. Не располажемо ниједном молитвом. Знамо да је живот био божански дар, али нам није познат мит о стварању човека. Слична религиозна визија није била искључиво ханаанска. Њену важност и значај појачава међутим чињеница да су се Израиљци, продирући у Ханаан, суочили са овим типом космичке сакралности који подстиче на сложену културну активност и који и поред оргијастичких претеривања није лишен величине.³⁵

³³ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 233–234.

³⁴ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 231.

³⁵ Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја 1*, 139.

2. Свештеници у Месопотамији

2.1. Чинови и службе

Најдревнији сумерски текстови одражавају детаљно уређен класификацијски и систематски рад који су обављали свештеници.³⁶ Међутим, у Месопотамији, као ни у Египту, нема ниједне речи која одговара јеврејској *khn*, али значајан број посебних религиозних службеника су у улози храмовних служитеља, жртвених зналаца, оних који врше освештавање, пророка, виделаца и осталих свештеничких задужења.³⁷ На крају као и у Египту, поједини свештенички чиновници били су наследни.³⁸ Проблеми који се тичу религијских израза у Месопотамији су деликатни. Израз *свештеници*, понекад коришћен да би описао служитеље месопотамских храмова, је један неадекватан концепт. Боље је говорити уопште о *љугсџиву храма*, које се може поделити на три категорије на начин на који можда стари то нису чинили: *административни део*, *култни* и на *домаћинство* (служитељи и помоћници нижег ранга који су имали приступ храму, али нису припадали свештенству).³⁹

Као и у Египту, сумерске храмове опслужују ангажовани припадници култа са различитим посебним компетенцијама, али о њиховим дужностима знамо веома мало. Издвојити један општи израз за свештеника је тешко и познајемо само имена различитих свештеничких класа. Ту не постоји јасно разликовање између државних и свештеничких служби.⁴⁰ У Месопотамији, краљ је био једини свештеник. У теорији будући предводник богослужења, имао је и свештеничке називе, док је у стварности природно предавао ове своје припадности свештеницима.⁴¹

³⁶ Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја* 1, 54.

³⁷ „Стари Завет користи понекад реч *kōmēr* за свештеника идола. У овом смислу су споменути у 2 Цар. 23, 5 они свештеници који приносе жртве на *bāmōt* и служе Баалу, сунцу, месецу и сазвежђима. У Ос. 10, 5 свештеници цара су прекорени алудирајући на узвик бола за мртвим Баалом, и у Соф. 1, 4 ће бити објављен залазак *ketārīm* и свештеника (*kōhānīm*), очигледно у вези са служењем Баалу.“ Н. Ringgren, *kōhēn*, G. J. Botterweck, Н. Ringgren, Heinz-Josef Fabry, *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament* (Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1982–1984), IV, 68–69.

³⁸ John A. Davies, *Royal Priesthood* (London/New York: T&T Clark International, 2004), 151.

³⁹ *Dictionnaire de la Civilisation Mésopotamienne*, sous la direction de François Jonaux (Paris: Editions Robert Laffont, S. A., 2001), 681.

⁴⁰ Ringgren, *kōhēn*, IV, 66.

⁴¹ Ringgren, *kōhēn*, IV, 66–67.

Потоњи настанак свештенства се када је реч о разлогу и начину може довести у везу са развојем свештенства у Египту, фараон је предавао надлежности свештеницима да у његово име врше службу, да приносе жртве и купају идоле. Слично ако не и потпуно исти феномен налазимо у Месопотамији, где су имена свештеничких чинов изведена из назива које је носио краљ-првосвештеник једног града са храмом. Он се у старини називао *īaīšesi* или првосвештеник, који је у раном периоду вавилонске историје био и цивил и црквени поглавар.⁴² *Paīšesi* је био на челу јерархије свештеника која је била велика.⁴³ Међутим, он је са успоном краљева/царева, изгубио своју привремену моћ, али је по Сајсовом мишљењу највероватније први цар био такође *īaīšesi*, и да је на крају првосвештеник себе учинио царем, потчињавањем *īaīšesiја* или других свештеничких владара под свој ауторитет. У Асирији је промена првосвештеника у краља била праћена револтом од супремације Вавилона.⁴⁴

Са успостављањем и развојем сложеног типа монархије, првосвештеник губи све више своју стару моћ и атрибуте са тенденцијом да нестане сасвим или да постане чисто заменик или представник краља/цара у административном смислу. Сајс истиче да је сам цар био обзиран и пажљив према свом свештеничком пореклу и да је из тог разлога још увек полагао право на полу-свештеничке моћи, али сада он себе зове *šangû* или *врховни свештеник* радије него *īaīšesi*; у ствари, потоњи назив је задржан искључиво из разлога старине.⁴⁵ По њему индивидуални првосвештеник је нестао, наслеђен је од стране класе *врховних свештеника*, под којима је било неколико потчињених класа храмовних слугу, ту су били, на пример, *enû* или *šīarēšine*, *šīari* и *pašisû* или *īомазашељи*, чија је дужност била да помазују уљем резане ликове богова и свете сасуде храма и који су понекад били укључени међу *ratkû* или *īриносиоце вина које се изливало као жртва*.⁴⁶

Са друге стране, Рингрен је мишљења да је *eni* био такође првосвештеник, чије је достојанство дошло од *īaīšesiја*, али да је *šangû* припадао такође првосвештеницима, међутим, имао је другачије задужење од првог које се тичало практичних дужности.⁴⁷ Сајс *enû* поистовећује са старешинама у данашњем смислу презвитерима,

⁴² Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 249.

⁴³ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 249.

⁴⁴ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 249.

⁴⁵ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 250.

⁴⁶ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 250.

⁴⁷ Ringgren, *kōhēn*, 66–67.

док је *šangû* једини коме припада првосвештеничко достојанство⁴⁸; Рингрэн оба чина доводи у везу са *īašesiјем* и са преношењем његових надлежности на ова два у јерархијском смислу скоро истоветна чина; *Pašesi* је био оба, али су по Рингрэну постали засебни чиновници који имају две различите службе у истом достојанству; они су се постепено преобразили у поједине чиновне првосвештенства разних месопотамских божанстава. Ти називи су *en*, *ēni*, и указује на првосвештеника неког храма, и, *sanga*, *šangû*, који изражава управљачку делатност у административном смислу.⁴⁹ *En* је изгледа био више краљевски прерогатив и уживао је највишу почаст јер обједињује свештеничко и краљевско достојанство, док је други назив, *sanga*, упућивао на већину практичних послова у храму и имао је у својим рукама администрацију: „На челу административног одсека налазио се *šangû*. Сматрати га као неку врсту „првосвештеника“ би могло бити једно потпуно погрешно гледиште. Радило се извесно о најважнијој личности храма хијерархијским речником, али то је пре свега са материјалне тачке гледишта која му је одређивала службу.“⁵⁰

Сазнања о разним свештеничким службама су оскудна. Две службе су раздвајала богослужбена задужења која је некада обједињавао краљ, бивајући *īrвосвештеник*, *краљ* и *stарешина храма*. Прве две су обликовале чин, службу *ēni*, док су управљање храмом, административни другостепени послови препуштани новоформираном чину, служби *šangû*. Пошто су дужности биле све захтевније услед постепеног усложњавања богослужбеног система и настајања нових култова, оне су по Рингрэну обликовале засебне чиновне високог свештенства: *ēni*, попут првосвештеника/краља који је био првосвештеник и поглавар свештеника и *šangû*, старешина храма у достојанству првосвештеника, док су узвишеније службе, *ēni* (на акадском, сумерски *en*) и *šangû* (на акадском, сумерски *sanga*), првобитно припадале поглавару свештеника или краљу, али ће бити прихваћене у потоњим временима такође од стране осталих свештеника нижег чина.⁵¹ Намеће се закључак да су у Месопотамији постојала два првосвештеничка чина, *ēni* и *šangû*, који воде порекло од краља-првосвештеника који их је у својој личности обједињавао. Био је истовремено верско-политички суверен одређеног месопотамског града са храмом, одакле је вршио духовну и световну власт.

⁴⁸ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 250.

⁴⁹ Ringgren, *kōhēn*, 66–67.

⁵⁰ *Dictionnaire de la Civilisation Mésopotamienne*, 681.

⁵¹ Ringgren, *kōhēn*, 66.

У акадском не постоји општи специфични назив за свештеника. Најприближнији термин је управо *šangû*, *свештеник*, послужитељ храма, док израз *ērib bīti*, дословно *онај који улази у храм*, указује на личност која је имала приступ сваком делу храма у било којој прилици.⁵² Коришћен је од старовавилонског периода да означи извршиоце мање важних задатака везаних за богослужење, али касније указује на целовит клир, везан за богослужење.⁵³ Арамејска позајмљеница *kiništu*, често превођена изразом *свештеничко браћство*, је посведочена тек касније и чини се да указује на групу нижих припадника култа.⁵⁴

Следећа личност по важности у древној јерархији био је благајник великог чувара краљевских финансија и расхода под називом *zama-trappi*. Његова служба није била ограничена само на драгоцене свете сасуде, већ и да у окриљу људства храма сакупља дугове према палати у којој су постојали и бројни писари.⁵⁵ Детаље административне организације и титула које су носили они који су ту имали удела, природно су знали промене од трећег до првог миленијума и начин на који је царска власт вршила своју контролу над управљањем храмовима.⁵⁶

После највиших чинова у јерархији, следећи на које наилазимо су *асију* (*asīru*), *јророк*, који тумачи вољу неба и чак прати војску на њиховим походима, одлучује када би могли да успешно нападну непријатеља или када богови одбијају да им дарују победу.⁵⁷ Поред пророка, ту су *макху* (*takḫkḫû*), *шумач снова* и *бару* (*barû*), *видовњак*.⁵⁸ Важан сталез храмовних слугу били су *кали* (*kalî*), *евнуси-свештеници*, који су били подређени једном старешини, који се називао *калу* (*kalû*), и понекад су били називани *слује Иштар*, јер су били потпуно посвећени њеном култу и обожавању.⁵⁹

Остали чиновни, службе свештеничког братства су: *ишиб* (*išib*), који је био задужен да се стара о освештавању напитака и литургијским очишћењима; затим *јала* (*gala*), који је био певач и песник. Друге свештеничке класе су имале називе *југа*, *мах*, *нин-гинѿир* (*guda*, *maḥ* и *nin-dingir*), али је тешко идентификовати шта је то што је чинило њихову службу.⁶⁰ Служитељи *ашију* (*Ašīru*) и *машмашу* (*mašmašu*) су били задужени да врше церемонијалне обреде егзорцизама и очишћења.

⁵² Ringgren, *kōhēn*, 66.

⁵³ Ringgren, *kōhēn*, 66.

⁵⁴ Ringgren, *kōhēn*, 66.

⁵⁵ *Dictionnaire de la Civilisation Mésopotamienne*, 681.

⁵⁶ *Dictionnaire de la Civilisation Mésopotamienne*, 681.

⁵⁷ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 250.

⁵⁸ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 250.

⁵⁹ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 250.

⁶⁰ Ringgren, *kōhēn*, 66.

Освећење је припадало *bārû* и *ša'ilu* (*видовњак, њророк, исцелиштвац*); ту је био затим *taḥḥû*, *њосегнућ божанством*. Последња категорија је посебно забележена од стране екстатичних пророштава из Марија. Постојали су потом музичари *narû* (*nāru*) и певачи *zammeru*.⁶¹

Уско повезана са установом храмовних слугу *kalî*, била је једна врста монашке установе, која је изгледа била у саставу вавилонских храмова, и њени припадници су се називали *Зикари* (*Zikari*).⁶² Било им је забрањено да се жене и могуће је да су били евнуси као *kalî*; били су под управитељем или председником, и њихова главна дужности је била да доносе дневне жртве и да служе вишем чину свештеника.⁶³ У овом смислу они личе на Левите у Јерусалиму и често су називани *слушама* на натписима, стога нису били нити кметови нити робови; могли су бити посвећени служби Сунца-бога од детињства.⁶⁴ Сајс повлачи паралелу са посвећивањем Самуила која се може пронаћи у догађају из Сипаре који се догодио 21. нисана, у 5. години Камбизове владавине, у коме је Уму-дабат, кћи Небо-бел-узура, чији је свекар био свештеник Сунца-бога, рекла да је довела њена три сина њему и да је саставила пратећу изјаву пред другим свештеником истог божанства: „Моји синови нису још увек ушли у *Кућу мушкараца* (*Зикари*); Ја сам до сад живела са њима; остарила сам са њима откад су били мали, док нису уврштени међу мушкарце.“ Онда их је она одвела у *Кућу мушких* и „дала“ их на службу богу.⁶⁵ Из овог документа је уочљиво да су *Зикари* живели заједно у манастиру или школи унутар зидова храма, где су им месечна следовања хране била додељивана од храмовних прихода.⁶⁶

Обични свештеници су били ожењени, али супруга свештеника није била сама свештеница.⁶⁷

Болју нам доноси списак богослужбених назива свештеника у Уруку током нововавилонског периода, њихове титуле које су везане за посебна божанства којима су служили и појмове везане за богослужење. Свештеници и служитељи божанстава су: *ērib-bīti*, *служитишел коме је дозвољен њрисџуи светилишџу*, свештеник божанстава Иштар (*Ištar*), Нанаје (*Nanaya*), Усур-амасу (*Ušur-amāssu*) и Уркајиту (*Urkaītu*); *kalû*, *џојац на бојослужењу*, служитељ божанстава Иштар и Нанаје; *kalamāhu* (или *galmamāh*), *џроџојсалџ* богиње Иштар; *kiništu/*

⁶¹ Ringgren, *kōhēn*, IV, 67.

⁶² Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 251.

⁶³ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 251.

⁶⁴ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 251.

⁶⁵ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 251.

⁶⁶ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 251–252.

⁶⁷ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 252.

kinaltu, заједничко свештениство ниже ранга богиње Иштар; nuḫatim-tu, пекар свештих хлебова за богињу Иштар; rab-banī, значење неизвесно, служитељ бога Ашура (Aššur); sirāšû, онај који управља иво, служитељ божанстава Иштар, Белту-ша-Реша (Bêltu-ša-Rêš) и Ашура; šangû, првосвештеник, првосвештеник божанстава Усур-амасуа, Нергал (Nergal), Нинурта (Ninurta), Нуску (Nusku), Ануниту (Anunītu), Амуру (Amurru), и Забабе (Zababa); šāpīr šīgāšê, надгледник оних који управља иво, служитељ богиње Иштар; ṭābīḫu, онај који сече месо, не зна се коме је божанству служио.⁶⁸ Чинови служитеља који је присувао свештеницима и појца на богослужењу су често били обједињавани и указивали на социјални статус будући да су били повезани са Иштар, то-сиоћом Урука. Поменути служитељи су изгледа потицали из угледних племићких породица или породица учених људи и књижевника. Болју наводи имена четири богослужбених појаца култа Иштар који су били потомци угледног књижевника Син-лекија.⁶⁹

Богослужбено људство је испуњавало задатке директно у вези са вршењем неког обреда. Тако су различити свештеници вршили очишћења бдијући над светошћу места и литургијских сасуда и учествовали су у купању идола, божанске статуе.⁷⁰

Свештеници и служитељи су били постављени за једну посебну врсту службе која се изгледа тичала само једне свештенорадње, служења једном богу, тако да су посебне различите групе формирале једну врсту тела или братства, али ипак нису чиниле једну устројену јерархију. Свештеничке групе су тако уздизале сопствено потомство до неког легендарног претка и повезивали га с њим, али до које тачке је наследност свештеничке части било правило, није јасно. Очеви су преносили свештеничко знање и мудрост синовима. Постојале су породице које су у континуитету више генерација давале свештенике; али у другим случајевима се чини да су одреднице биле способност и компетентност.⁷¹ Породица свештеника који су служили богу Нанасину (*Nanna-Sin*) у Уру током старовавилонске епохе је посебно добро документована. Наричатељи (*kalû*) су такође добро познати. Певали су нарицајешке, тужбалице (*ERŠEMMA*) на сумерском дијалекту посебно названом *емесал*. Заузврат, остали „занатлије религије“ не припадају људству храмова. Такав је био случај *виделаца*, погађача; оне које по-

⁶⁸ Paul-Alain Beaulieu, *The Pantheon of Uruk during the Neo-Babylonian Period*, Cuneiform monographs 23, (Leiden — Boston: Brill — Styx, 2003), 35.

⁶⁹ Beaulieu, *The Pantheon of Uruk during the Neo-Babylonian Period*, 35.

⁷⁰ *Dictionnaire de la Civilisation Mésopotamienne*, 682.

⁷¹ Ringgren, *kōhēn*, IV, 67.

знајемо били су директно плаћани од краљева у чијој су служби били.⁷² Поред те службе, свештеници *kalû* су претендовали да имају неко тајно знање које није могло бити саопштено ономе ко није посвећен.⁷³

Људство везано за домаћичке послове било је састављено од оних који су били нижег чина. Они су осигуравали материјалну функционалност храма: *кувари, њехарници, врашари*, итд. Извесне службе су имале као карактеристике то да су се продавале или се давале по договору. То су оне које можемо описати изразом „при-мања“. Такође службе *њехарника* или оних који су одржавали чистоћу храма биле су плаћене службе као послови и могле су се наслеђивати, куповати или продавати.⁷⁴

Људство храма је, као и оно које је припадало палати, било плаћано на два начина: или су им даване њиве на обраду или су им даване животне намирнице. Ове последње су обезбеђиване дељењем богослужбених приноса. *Књија њорока Данила* у Старом Завету нам пружа једно касно виђење оваквог система: свештеници су ту оптужени да долазе ноћу у храм ради грабљења приноса стављених испред идола *Бела*. У ствари, Вавилоњани се уопште нису крили: у њиховом виђењу света, богови „једу очи“ жртава које су им намењене: оно што остаје је било савршено јестиво за људство храма и ту се о томе посве званично водило рачуна. Види се како су, са економске тачке гледишта, одсуством жртава паљеница завршили вавилонски храмови. Постали су на крају попут неке врсте великих тела целокупно усредсређених на саме себе.⁷⁵

Када је о свештеничкој одећи реч, свештеници су се разликовали по занимљивој набораној хаљини, направљеној можда од врста муслина, која је сезала до стопала и која је често била осликана на почецима. Преко рамена била је пребачена козија кожа, симбол њихове службе, као леопардова кожа коју су носили свештеници у Египту.⁷⁶ Носили су извесно одежде везане за њихову службу. Користиле су се ланене одежде различитих боја. Један обред за посвећење Енлиловог свештеника нам даје занимљив оквир везан за оно што се тражило од једног свештеника: „Када је његово тело чисто као златна статуа и страх божији и смирење су присутни у његовом телу, он може да уђе у Енлилов и Нинлилов храм... Човек упрљан крвљу који је откривен током крађе или разбојништва? Неки осуђени који

⁷² *Dictionnaire de la Civilisation Mésopotamienne*, 682.

⁷³ Ringgren, *kōhēn*, IV, 67.

⁷⁴ *Dictionnaire de la Civilisation Mésopotamienne*, 682.

⁷⁵ *Dictionnaire de la Civilisation Mésopotamienne*, 682.

⁷⁶ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 101.

је примио ударце штапом или бичем... који је обраћеник? Онај не може ући у храм Енлила и Нинлила.⁷⁷

Поред јерархијски устројеног свештенства и послужитеља, у Месопотамији су постојали и *робови*. Они су били као покретна имовина храма. Роб је могао бити купован и продаван; он је био обично ратни заробљеник, ређе домородац који је продат за дуг.⁷⁸ Они су радили мушке послове у храму, узгајање и обрађивање земље било је остављено кметовима.⁷⁹ Неизвесно је рећи да ли су *месари*, или *кољачи живошине* намењених жртвоприношењу, или *пекари светих хлебова*, били робови или слободни људи. Израз који је коришћен када су они у питању у уговору Изкур-Меродаха, се може тумачити на два начина, али природно значење је да су били сматрани за робове. Знамо да су многе занатлије ангажоване на ткању завеса за храм и одеће за идоле богова припадале сталезу слуга. Велелепност одежди и мала дужина периода после кога су оне мењане, су сигурно изискивале велики број радника.⁸⁰

Осим јерархијског свештенства, њихових помоћника и заменика, у Месопотамији су постојали и *чаробњаци* и *шамани*. Они су услед сујеверја и народног веровања у свет духова били не само толерисани од стране свештеника, него су чинили део религијског система државе.⁸¹ Пророци, чаробњаци и тумачи снова су служили у храмовима. Једна од светих књига свештенства била је колекција чини и магијских обреда. Међу народом стара шаманистичка вера није никада искорењена; она је делом прекривена религијским концептима Семита. Магија и вештичарење су цветали до последњих дана вавилонске историје.⁸²

Богови и богиње су веровали у изговорена пророчанства и предсказивања преко усана надахнутих мушкараца и жена; свет је био замишљен као испуњен злим духовима који су увек будни и спремни да нападну и узнемиравају човека.⁸³ Вода, храна, могле су да садрже демона, који је био неопходан да се изгони; болести које су нападале тело, тегобе које су мучиле душу су све дуговале духовима зла који су могли да буду отерани само уз помоћ одговарајућих чини и чаролија.⁸⁴ Махнитост и епилепсија су посебно биле директни утицај демонске поседнутости, маг је знао како да их исцели; и свештеник

⁷⁷ Ringgren, *kōhēn*, IV, 67.

⁷⁸ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 254.

⁷⁹ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 254.

⁸⁰ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 254–255

⁸¹ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 258.

⁸² Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 258.

⁸³ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 258.

⁸⁴ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 258.

је мислио да му је његово знање први пут било дато од стране бога *Еа* кроз његовог тумача, *Меродаха*.⁸⁵ Књиге су садржавале обрасце и ритуал за осујећивање пакости злих духова и за исцељивање болесних. Чиста или света вода и број седам су сматрани да поседују тајанствену силу током извођења ових магијских обреда; тако су магијске поруке биле одређене да буду обавијене седам пута око руку и ногу болесника, са филиктеријима привезаним на њима, на којима су биле исписане *реченице из свеште књије*.⁸⁶

2.2. Жене-свештенице, посвећенице и свете блуднице⁸⁷

У Месопотамији су, поред свештеника мушкараца, постојале и жене-свештенице. Оне су биле посвећене једном божанству и биле су заветоване на посебан начин живота, попут монашког. Са друге стране, постојале су и свете блуднице богиње Иштар, које су своју службу богињи вршиле тако што су подстицале на телесна уживања. У храмовима Инане су постојали *евнуси* и *свеште блуднице* култа богиње љубави. Древне представе приказују да су свештеници своју службу често вршили обнажени.⁸⁸ Постојали су и служитељи женског пола: *qadištu*, „света жена“ и *naditu*, свештеница вавилонског бога Мардука.⁸⁹

Жене посвећене једном божанству су описане као свештенице, али то нам не омогућава да разумемо о чему се тачно радило.⁹⁰ Да ли су биле монахиње? У извесним случајевима оне се за то сматрају, највише због западнохришћанске терминологије, јер ова категорија постоји у Западној Цркви (*религиозне, посвећенице*). Таква је ситуација са *naditu*.⁹¹ Ова категорија посвећених жена је била заветована главном богу одређених градова, Мардуку у Вавилону, или Нинурти у Нипуру, а најпознатије су биле *naditu* Шамаша у Сипару.⁹² Оне су често уживале у блаженству удобног живота, будући да су потицале из најбогатијих породица Вавилона; поједине међу њима биле су чак и царског порекла. Становале су у засебним кућама груписаним у један затворен простор описан као *gâdu*, израз лоше преведен као

⁸⁵ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 258.

⁸⁶ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 258.

⁸⁷ Детаљније о свештеницама у Месопотамији видети Marten Stol, *Women in the Ancient Near East* (Boston/Berlin: De Gruyter, 2016), 555–645.

⁸⁸ Ringgren, *kōhēn*, IV, 67.

⁸⁹ Ringgren, *kōhēn*, IV, 67.

⁹⁰ *Dictionnaire de la Civilisation Mésopotamienne*, 682.

⁹¹ *Dictionnaire de la Civilisation Mésopotamienne*, 682.

⁹² *Dictionnaire de la Civilisation Mésopotamienne*, 682.

манастир, самостан. Оне нису смеле да имају децу и пренос њиховог наслеђа је била тема бројних процеса.⁹³

Жене су биле при сваком храму, као домаћице, конкубине за богове или њихове прописно постављене представнике на земљи. За сумерску девојку није била срамота служити храмовима на овај начин; њен отац је био поносан што ће њене чари бити посвећене ублажавању божанске досаде и славио је примањем своје кћери на те свете дужности са обредним жртвовањем и предајом девојчиног мираза храму.⁹⁴

Постојале су свештенице и женски пустињаци којима као и *Зикарима* није било дозвољено да се венчавају; биле су посвећене служби богу *Шамашу*, *сунцу-боју* и биле су везане за храм, али су заузврат уживале одређен степен независности. Живеле су у храму, али су могле да имају сопствену својину и чак да послују са њом. Међутим, део зарада је ишао у ризницу храма од чијих прихода су се опскрбљивале храном.⁹⁵ Уговор из времена Хамурабија нам открива да многе нису припадале само водећим породицама Вавилоније, већ да су највероватније биле у сродству са самим царем (краљем).⁹⁶

Посве другачији случај је са женама-свештеницама под називом *entu*. Израз *свешћеница* је овде адекватнији, јер је она сматрана земаљском супругом једног бога. Најпознатији је случај свештенице *entu*-а бога Нана-Сина у Уру, где се радило заправо о принцези царског рода.⁹⁷ Најславније су Енхедуана, ћерка Саргона из Акада, којој су посвећене различите сумерске песме као *Нинмешара* или низ песама познатих под називом *химне у храмовима*; Енанеду, сестра краљева Ларсе, Варад-Сина и Рим-Сина; и Енигалди-Нана, ћерка нововавилонског краља Набонида који је оживео ову установу у 6. веку, и у исто време је обновио грађевину која је служила као обитавалиште *entu*-а у Гипару и храм богиње Нингал у Уру.⁹⁸ У Уруку, чије је главно божанство била богиња Инана-Иштар, титула *ЕН*-а коју је традиционално носио краљ, сматран је као супруг богиње.⁹⁹ Њеном обожавању су биле посебно посвећене *укхаџу* (*ukhātu*) и *кхаримаџу* (*khârimatu*) или женски свештенослужитељи. Урук, са светилиштима Ануа и Иштар, је био место где су ове претежно налажене; ту су изводиле

⁹³ *Dictionnaire de la Civilisation Mésopotamienne*, 682–683.

⁹⁴ Дјурант, *Источне цивилизације*, 138.

⁹⁵ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 252.

⁹⁶ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 252.

⁹⁷ *Dictionnaire de la Civilisation Mésopotamienne*, 683.

⁹⁸ *Dictionnaire de la Civilisation Mésopotamienne*, 683.

⁹⁹ *Dictionnaire de la Civilisation Mésopotamienne*, 683.

своје плесове у част богиње и оплакивале Тамузову смрт.¹⁰⁰ Жене-свештенице или свете блуднице богиње Иштар су биле и пророчице и прорицале су будућност тумачећи знаке које је давала богиња; једно од њихових главних седишта био је храм Иштар у Арбели. Сачуван је део пророчанстава предатих од стране њих и њихове браће пророка, Есархадону. У једном од њих, упућено му је:

„Плашити се немој, о Есархадоне;
уздисај надахнућа које ти каже је
изговорено од мене, и ја га сакрити
нећу. Твоји непријатељи ће се истопити
пред тобом од твојих ногу које су као
бујице у Сивану. Ја сам моћна господарица,
Иштар од Арбеле, која је натерала
непријатеље твоје у бег под ноге
твоје. Где су речи које сам ти говорила,
у које твоја нестрпљивост није веровала?
Ја сам Иштар од Арбеле; наспрам и поред
тебе ходам ја. Плашити се немој, твоја
вештина усред оних које те могу исцелити;
Ја сам усред твог мноштва.
Ја се уздижем и стојим још увек!“¹⁰¹

Могуће је да пророчице нису биле посвећене у њихову службу, али то је зависило од њиховог поседовања „духа надахнућа“. У овим догађајима, као и жене, налазимо мушкарце који су играли улогу тумача воље Иштар и у једном наводу, жена описује себе као домаћу, суседног села „у планинама“.¹⁰²

Посебну врсту свештенства чиниле су свете блуднице демонске богиње Иштар, злог пандана главне богиње. Ово „свештенство“ је служило демонима и чинили су га чаробњаци и вештице којима су биле прикључене јавне проститутке које су упућивале своје позиве под велом ноћи.¹⁰³ Оне су лежале у заседи и чекале неопрезног пролазника, за кога су справљале посебне смртоносне љубавне напитке који су му тровали крв. Биле су посвећенице Иштар, али Иштар коју су они обожавали је била посве другачија богиња од Иштар која је припадала званичном култу — она је била богиња вештичарења и таме, за коју

¹⁰⁰ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 250–251.

¹⁰¹ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 252–253.

¹⁰² Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 253.

¹⁰³ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 259.

је речено да „мери“ жртву ноћу за себе. Да би се заштитили од ње и њених слугу, Вавилоњани су правили терафиме, мале идоле, заштитнике куће под називима *Луїал-іур* и *Аламу*. Постављали су се лево и десно од врата да би могли да „отерају срца порочних“ и „погубе вештицу“. ¹⁰⁴ Попут истог принципа који постоји код вуду-магије, Вавилоњани су веровали да ће се вештац или вештица уништити, ако се направи фигура која их представља. Призивали су бога-ватре да уништи такве служитеље порочности чије су фигуре биле изливане у воску и топљене у ватри. Као што се восак топи, тако је мољено, да „вештац и вештица оду, истопе се, ишчезну.“ ¹⁰⁵

2.3. Свештенство краља — краљ као слуга који опонаша бога

Сумерски израз LUGAL, *šarrûtu*, обликован од LÚ, *човек*, и од GAL, *велики*, и акадски *šarru*, уопштено се преводи као *краљ*, *цар*. Ови изрази нису искључиви, јер код Сумера налазимо и одреднице као што су EN или ENSI, док је код западних Семита то *talku*. На извесним местима, служба краља одговара једном посебном термину, као у краљевству Мари и Ашуру, где крајем трећег миленијума налазимо назив *šakkannaku*, односно, *waklu*. У Еламу, крајем другог миленијума налазимо израз SUKKAL. Често је била у питању линија управитеља која је у једном тренутку постала наследна краљевска династија. ¹⁰⁶ Установа краља је уопштено била божанског порекла. Али, иако је био изабраник богова, краљ није сматран да је божанског порекла, нити је преузимао такве прерогативе. ¹⁰⁷

Служба *цара*, *краља*, *краљевство*, чини конститутивни део најдревнијих установа месопотамске цивилизације. *Сумерска лисица*

¹⁰⁴ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 259.

¹⁰⁵ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 259 (видети Пост. 31, 35 — Рахиља која крије у седлу мале идоле заштитнике, говорећи да због менструалног периода не може да устане.)

¹⁰⁶ *Dictionnaire de la Civilisation Mésopotamienne*, 729.

¹⁰⁷ Божанствима су сматрани сумерски краљеви Шулги и Гудеа. Први је за себе говорио да је ношен у светој утроби богиње Нинсуне, а други назива богињу Гатумдуг оцем и мајком и говори да ће они носити семе његовог оца и да ће га родити у храму. Неки изрази алудирају на физичко рађање у божанском смислу, док други просто наводе да су крунисање и успон на трон симболично сматрани новим рођењем., Ringgren, *melek*, IV, 931; По Хамурабијевим речима, родио га је бог Син, Липитиштар говори да га је родио Енлил, краљ је био посредник између богова и људи, представљајући народ пред боговима, понекад испаштајући до смрти због његових злочина. У Асирији је из тог разлога постојао „краљев заменик“. Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја* 1, 69.

краљева, која рачуна време од настанка цивилизације, почиње првобитним догађајем, а то је „силазак“ царства, краљевства са неба на земљу у град Ериду и приписује се богу Енлилу.¹⁰⁸ После прекида услед Потопа, улазак у историјско време је обележен једним новим „силаском“ са неба ове установе и њеним потоњим атрибутима које су преузеле династије произашле из главних градова Сумера.¹⁰⁹ Краљ је сматран изузетно мудрим, да воли правду и презире зло, да одржава закон и поредак, штити удовице и сирочад, да је пастир сопственог народа и да је за свој народ као отац и мајка. Одговоран је за култ богослужења, често се појављује у одеждама оснивача храмова.¹¹⁰

На којим чињеницама се заснивало свештенство краља у Месопотамији? Оно је више имало улогу посредовања код богова, кроз извођење представе која је симболично представљала повратак поретка ствари на почетак непосредно после космогоније, кроз молитвено обраћање, а не типично обредно литургијско служење: „Космички поредак је непрекидно угрожен; прво од стране *Велике Змије* која прети да свет врати у стање *хаоса*; потом, људским злочинима, кривицама и погрешкама, које треба окајати и *очисти* помоћу различитих обрета. Свет се периодично обнавља, наново ствара празновањем Нове Године. [...] Вавилонски празник *акишу* обухвата *hieros gamos*, *свешти брак* између два божанства заштитника града. Представљају их њихови кипови или сам владар — који је добијао назив мужа богиње Инане и отеловљавао Думузија — и једна храмска робиња. Тај *hieros gamos* је актуализовао заједницу богова и људи; била је то пролазна заједница, али са значајним последицама. Божанска енергија изливала се непосредно на град — другим речима, на *Земљу* — посвећивала је и обезбеђивала јој напредак и срећу у години која почиње.“¹¹¹ Сликровни пренос молитве и догађаја кроз протагонисте и њихове улоге, тражили су од богова да благослови њиховог владара краља, град и народ, а тиме и читав космос. „У сумерској верзији изненађује људско објашњење осуде Думузија: на изглед, све се објашњава Инанином срџбом пошто пронађе свог мужа како у сјају седи на њеном престолу. То романескно објашњење по својој прилици прикрива једну још старију идеју: смрт — обредна, па према томе и повратна — неизбежно прати

¹⁰⁸ *Dictionnaire de la Civilisation Mésopotamienne*, 729 ; Уп. Thorkild Jacobsen, *The Sumerian King List*, The Oriental Institute of the University of Chicago, Assyriological Studies No. 11 (Chicago: University of Chicago Press, 1973), 71.

¹⁰⁹ *Dictionnaire de la Civilisation Mésopotamienne*, 729

¹¹⁰ Н. Ringgren, *melek*, G. J. Botterweck, Н. Ringgren, Heinz-Josef Fabry, *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament* (Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1982–1984), IV, 932.

¹¹¹ Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја 1*, 56–57.

сваки чин стварања или рађања. Краљеви Сумера, као и акадски краљеви касније, отеловљују Думузија у *hieros gamos* са Инаном. Тиме се, мање-више, импликује прихватање краљеве обредне смрти. У том случају, иза приче коју преноси сумерски текст, треба замислити мистерију коју утемељује *Инана* с циљем да се обезбеди циклус опште плодности. У *Гилгамешовом* презривом одговору Иштар када му она понуди да постане њен муж, можемо препознати алузију на ту мистерију: он подсећа Иштар да је управо она наредила годишња туговања за Тамуза. Али су те тугованке биле обредне: осамнаестог дана месеца тамуза (јун–јул) оплакиван је силазак младог бога у Доњи свет, иако се знало да ће се он попети после шест месеци. Тамузов култ је присутан готово широм Средњег истока. У шестом веку, Језекиљ (Јез. 7, 14) жестоко напада јерусалимске жене које јадикују на самим вратима храма. Тамуз најзад узима драматично и елегично обличје младих богова који умиру и оживљавају сваке године. Његов сумерски прототип је вероватно имао сложенију структуру: краљеви који су га оличавали, па према томе и делили његову судбину, сваке су године прослављали поновно рађање света. Али да би свет могао бити поново створен, он најпре мора да буде уништен; прекосмогонијски *хаос* такође подразумева обредну смрт краља, његов силазак у Доњи свет. Два космичка модалитета — живот/смрт, хаос/космос, јаловост/плодност — у ствари представљају два момента истог процеса. Та *мистерија*, коју је човек схватио после откривања земљорадње, постаје принцип јединственог објашњења света, живота и људске егзистенције; она трансцендира драму вегетације, јер подједнако управља космичким ритмовима, људском судбином и односима с боговима. Мит приповеда о *неуспеху богиње љубави* и плодности да освоји Ерешкигалино краљевство, то јест да *уништи смрт*. Према томе и људи, као и неки богови, морају да прихвате смењивање живота и смрти. Думуз-Тамуз *несћаје* да би се *ојети* *појавио* после шест месеци. То смењивање — периодично присуство и одсуство бога — било је погодно за стварање мистерија везаних за спасење људи, за њихов загробни удес. Улога Думузија-Тамуза, кога обредно отелотворују сумерско-акадски краљеви, била је значајна јер је управо он остваривао приближавање између модалитета богова и људи. После тога, свако се људско биће могло надати да ће уживати повластицу која је до тада припадала само краљевима.¹¹² Повратак у првобитну космогонију значило је невиност, правду, чистоту, плодност, живот у пуној снази и изобиље божијих дарова неопходних за живот преко целе године. Опонашање богова, значило је верност њима

¹¹² Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја* 1, 61–62.

и подражавање, као и полагање права на веровање у бесмртност. „Владарева сакралност је обзнањивана на више начина. Звали су га *краљем земље*, то јест света, или *четири области Универзума*, а та је титула првобитно била намењена само боговима. Као и код богова, око његове главе блистала је натприродна светлост. [...] Текстови објављују да је владар живео у блиској вези с боговима, у митском врту у којем се налазе Дрво живота и Вода живота. У ствари, храну која је свакодневно приношена на жртву киповима богова јели су краљ и његова свита. Краљ је такође божији изасланик, од бога позвани пастир народа који треба да успостави правду и мир на земљи. Када су Ану и Енлил позвали Липитиштара да влада земљом како би успоставио правду на земљи (...) тада сам ја, Липиштар, понизни пастир Нипура (...) успоставио правду у Сумеру и Акаду, како је то Енлил рекао. Могло би се рећи да је краљ учествовао у божанском модалитету, али тиме није постајао бог. Он је представљао бога што је на архаичним ступњевима културе такође подразумевало да он на неки начин *јест* онај кога је представљао. У сваком случају, као посредник између људског света и света богова, месопотамски краљ је сопственом личношћу остваривао обредну везу између два облика постојања, божанског и људског. Управо захваљујући тој двострукој природи краљ је, бар метафорично, сматран творцем живота и плодности. Али, он није био бог, нови члан пантеона као што је то био египатски фараон. Верници му нису упућивали молитве; напротив, они су се молили боговима да благослове њиховог краља. Јер владари, упркос својој блискости са божанским светом, и поред *hieros gamosa* с неким богињама, нису успевали да превазиђу своју људску условљеност. Они су ипак остајали само смртници. Не треба заборавити да чак ни славни краљ Урука, Гилгамеш, није успео у свом подухвату да стекне бесмртност.“¹¹³

3. Храмови и богослужење у Месопотамији

Сумери и Акађани су веровали да богови нису далеко и да их посећују. Зато ће каснији назив града, Вавилон (Βαβυλών, транслитерација са акадског *Bābili, Vāb-ilāni*), *каиџија бојова*, указивати на ту чињеницу, јер су у храмовима-градовима богови силазили на земљу. Многи од њих су добијали назив „веза између Неба и Земље“. Као што истиче Илијаде, у Вавилону, човек није живео у затвореном свету, одвојеном од богова, потпуно издвојеном од космичких ритмо-

¹¹³ Илијаде, *Историја веровања и религијских идеја* 1, 69–70, и тамо литература.

ва; сложени систем односа неба и земље истовремено је омогућавао разумевање земаљских стварности и утицај преко респективних небеских прототипова.¹¹⁴ „Грађење храмова је представљало нову космогонију, јер је храм *божија палата*, представљао је *itago mundi*. Идеја је древна и веома распрострањена. Налазимо је у миту о Баалу. По сумерској традицији, после стварања човека, један од богова је основао пет градова; он их је изградио на чистим местима, дао им је имена, и означио их као средишта култа“.¹¹⁵

„Касније, богови се задовољавају да непосредно владарима пренесу план градова и светилишта, краљ Гудеа види у сну богињу Нидабу која му показује слику на којој су наведене звезде добротинице, и бога који му показује план храма, модели храма и града су, могло би се рећи, „трансцендентални“, јер претходно постоје на небу. Вавилонски градови су своје архетипове имали у сазвезђима — Сипар у Раку, Нинива у Великом Медведу, Асур у Арктуру, схватање заједничко за читав древни Исток. Институција краљевства са својим знамењима, тијаром и престолом такође је „сишла са Неба“, после Потопа, она је други пут донета на земљу. Веровање у претходно небеско постојање „дела“ и институција биће од великог значаја за древну онтологију, чији ће најславнији израз бити платонска доктрина о идејама. Њено постојање је први пут потврђено у сумерским документима, али њено порекло уистину задире у преисторију. У ствари, теорија небеских модела продужава и развија посвуда раширено древно схватање, по којем су људска тела само пуко понављање (подражавање) дела која су изнела на видело Божанска бића.“¹¹⁶

Храмови су били места обожавања неког бога или богиње. Поред постојања пантеона богова у Месопотамији, сваки храм је био посвећиван искључиво једном богу који је био уједно и заштитник града. Градови са значајнијим храмовима били су: Нипур, са храмовима богу Енлилу и његовом другу Нинлилу; затим Урук, који је обожавао богињу Иштар, раскалашну и превртљиву Афродиту-Деметру Блиског Истока, како ју је назвао Дјурант.¹¹⁷ Киш и Лагаш су обожавали Тужну мајку — богињу Нинкарсаг која се жалосна због несреће људи залагала за њих код строжијих богова.¹¹⁸

¹¹⁴ Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја* 1, 74.

¹¹⁵ Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја* 1, 57; „Тачно је да је човек био створен да служи боговима које је пре свега требало хранити и облачити.“ Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја* 1, 56.

¹¹⁶ Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја* 1, 57–58.

¹¹⁷ Дјурант, *Источне цивилизације*, 136.

¹¹⁸ „Већина богова је живела у храмовима где су им верници приносили при-

Како су изгледали храмови у Месопотамији? У изградњи се користио камен и били су подизани на узвишењима. Камен на храмовима се украшавао завршним венцем од бакра, фризовима са полудрагим камењем. Храм Нанар у Уру је био узор за целу Месопотамију са својим бледо-плавим емајлираним плочицама; његова унутрашњост је била обложена плочама од ретког дрвета попут кедра и чемпреса, украшених мермером, алабастером, ониксом, ахатом и златом. Најважнији храм у граду је био изграђиван на неком узвишењу, док је на врху био *зиџураш*¹¹⁹ — кула од три, четири или седам спратова, опасана спиралним спољним степеништем, увучена на сваком спрату. На висинама, најузвишенији градски богови су могли да бораве, а и властодршци су ту могли да нађу последње духовно и физичко упориште против инвазије или побуне.¹²⁰

Храмови су понекад били украшени киповима животиња, јунака и богова; фигуре су једноставне, грубе и моћне, али им недостаје завршна вајарска обрада и префињеност. Већина кипова представља краља Гудеу, изведени су смело, али недотерано, у постојаном диориту. У рушевинама Тел-ел-Убаида, из раног сумерског периода, нађена је бакарна статуета бика, доста оштећена током векова, али је још увек пуна живости и самозадовољства. Глава краве у сребру из гробнице краљице Шуб-ад у Уру је ремек-дело које наговештава развијену уметност сувише оштећену временом да би нам било омогућено да јој одамо дужно признање.¹²¹

ходе, храну и жене. Плочице из Гудеје набрајају ствари које су богови највише волели: волове, козе, овце, голубове, кокошке, патке, рибу, урме, смокве, краставце, маслац, уље и колаче; из те листе се може закључити да је имућан Сумер имао богату трпезу. Првобитно су изгледа богови више волели људско месо, али како је људски морал напредовао, они су морали да се задовоље животињама. Литургијска плочица нађена у сумерским рушевинама каже са необичним теолошким предосећањем: „Јагње је замена за човека, он је дао јагње за свој живот.“ Дјурант, *Источне цивилизације*, 136.

¹¹⁹ „За зигурат се везивала Вавилонска кула и њена симболика. Сматрало се, наиме, да основа зигурата почива у пупку земље, а његов врх на небу. Пењући се спратовима зигурата, краљ или свештеник је обредно (односно симболично) стизао на небо.“ Мирча Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја, том 1*, 147; „Храм је подигнут на земљи која је освећена жртвом вина, уља и меда, и то је била квадратна или правоугаона грађевина која је затварала отворено двориште, на чијој је једној страни био *циџураш* (ziggurat), или „кула“. Кула је била изграђена из спратова, и на последњем, на врху је била светиња божија. Свака „кула“ је имала своје име, и коришћена је у астрономске сврхе. Одговара „високом месту“ Ханаана; у равној равници Вавилоније то је било једино могуће путем куле, где је поклоник могао „да се попне на небо“ и тако приступи боговима.“ Saucе, *Babylonians and Assyrians*, 246.

¹²⁰ Дјурант, *Источне цивилизације*, 141.

¹²¹ Дјурант, *Источне цивилизације*, 141.

„Фигуре крилатих бикова и змија биле су стављане на улазе грађевина да заштите од проласка демона зла кроз њих. Пред капијама Вавилона, Навуходоносор „је поставио моћне бикове од бронзе и змије које су стојале усправно“, и када је Набонид обновио храм бога-Месеца у Харану, два лика првобитног бога Лакума су били истоветно подигнути са обе стране источне капије да „одврате“ његове „непријатеље“. Ови заштитнички духови, заштитничка божанства, су била позната као *сегу* (*sêdi*) и *куруби* (*kurubi*), *шедим* (*shédim*) и *херувим* (*cherubim*) Старог Завета. *Сегу*, је био општи израз, укључујући зло исто као и доброћудне духове, и касније је правилно класификован као ламаси (*lamassi*), или *колосални облик*.“¹²²

Каква је била унутрашњост месопотамских храмова у литургијском погледу? У том смислу, налазимо доста сличности са јеврејским Шатором од састанка и храмом који је Соломон подигао Јахвеу. По Херодоту, главна приповест о кули је везана за храм Бела Меродаха у Вавилону који је садржавао само ложницу и сто; слика божија је стајала у унутрашњој светињи или Светињи над светињама самог храма; наспрам ње је био златни сто на коме је био положен обредни хлеб, док је ниже стајао *параку* (*parakku*), или *пресѿо милосѿи*, на коме је, по Навуходонозору, за време прославе нове године, „у осми и једанаести дан, краљ богова неба и земље, Бел, бог лично, седео, док су га богови неба и земље са поштовањем гледали, стајући пред њим оборених глава.“ То је био *пресѿо живих божијих речи* које су са њега предаване од стране бога свештенику који је служио. Преко пута светиње био је олтар пресвучен златом, и други олтар који је стајао у спољном дворишту. Овде је такође био велики умиваоник од бронзе за очишћење, који је био називан *дубина*, *пресѿодња*, и одговарао је *мору* у Соломоновом храму. Као касније, понекад је стајао на главама дванаест бронзаних волова, као што је пронађено у химни у којој је описано прављење једног од ових умиваоника. Претпоставља се да су представљали првобитну „дубину“ из које се појавио свет и на коме и даље плута. Светилиште пронађено од стране Хормунда Расама у Балавату, близу Ниниве, даје нам неке идеје како је изгледала унутрашњост светиње храма. На његовом северозападном рубу налазио се олтар коме се прилазило степеницама, док је преко пута и близу улаза био ковчег или ризница у којој су биле смештене две плоче од мермера, дванаест и по инча дугачке и осам широке, на којима се асирски краљ Асур-назир-пал на дуплом тексту сећа подизања светилишта. Не изненађује да су радници када су нашли плоче веровали да су били открили плоче

¹²² Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 257–258.

Мојсијеве плоче са Десет Божијих заповести. Храм је некад обухватао Бит-или или Бет-ел. То је првобитно био усправљен освештани камен, посвећен уљем и веровало се да је оживљен од стране божанског духа. Они су се налазили унутар зидова храмова који су преузели њихово место као олтари обожавања богова. Жртве су им и даље приношене у време Навуходоносора и његових наследника; тако чујемо о 765 „мера“ пшенице којом је плаћено као „дугови Бет-елу“ од стране кметова једног од вавилонских храмова.¹²³ Сајсови наводи показују низ сличних форми везаних за култ, богослужење, подизање светилишта и изглед, онако како су то Јевреји поседовали, али садржајем у складу са синајским откривањем и стварношћу Бога Јахвеа коме су се заклели на верност и поштовање онога што је Он од њих тражио.

На који начин су се храмови издржавали и како су опстајали? „Приходи храмова и свештенства су долазили делом од дарова, делом од обавеза или добровољних приноса. Међу обавезним жртвама била је *есра* (*esrâ*), или *десешак*, и требао је да буде плаћан од стране свих сталежа популације, од краља па наниже. Он је био у пшеници или у њеној новчаној противвредности. Набонидов десетак храму сунца-бога у Сипари, одмах по његовом ступању на престо био је пет мина злата или 840 фунти. Можемо закључити из овога да је то плаћено сумом новца који је био пронађен у ризници палате и који је био приватно власништво краља. Чак и у сукобима, цареви, освајачи и освојени, увек су признавали права свештенства. Десетак су плаћали и храмовни кметови.¹²⁴ „Тако у првој години Нергал-шарезера, преко 3.100 мера пшенице је испоручено од стране *кметова сунца-бога*, његовом храму у Сипари, од којих су тачно 250 чинили десетак. Ови кметови се морају разликовати од храмовних робова. Они су били везани за земљу и не могу бити раздвојени од ње. Када, стога, парче земље дође у посед храма као поклон или дар, они иду са њом, али њихове личности не могу бити продаване.“¹²⁵

Како је изгледало богослужење у Месопотамији? Елијаде истиче следеће: „Култ се схватао као служење боговима. Ипак, ако људи и јесу слуге богова, они нису њихови робови. Приношење жртве састоји

¹²³ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 246–248.

¹²⁴ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 253.

¹²⁵ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 254; „Значајан део својине храма био је у земљи. Понекад су њоме управљали сами свештеници; понекад је давана под закуп, обично од стране члана свештеничког удружења; у другим случајевима била је остављена добростојећим „кирицијама“. Један од њих, Небо-сум-јукин по имену, који је био служитељ у храму Небоа у Борсипи, удао је своју кћер Гигитум за Нергал-шарезера у првој години потоње владавине.“ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 253–255.

се пре свега из понуда и исказивања поштовања. Што се тиче великих градских празника — прослава поводом Нове године или подизања неког храма — они имају космолошку структуру.¹²⁶

У вавилонском периоду богослужење постаје устаљено, иако није лишено своје примитивне форме која је уочљива. Она нам омогућава да назремо основне облике ових молитава, служби које сежу до веће старине и периода Сумера и Акада: „Вавилонска религија је имала своје свете књиге и званичну космологију, али је њихово познавање највероватније било ограничено на свештенике и образоване класе. Мада, значајан део њихових садржаја мора да је био шире познат. Неке химне које су оне садржавале као и враџбине и магијске обреде, били су несумњиво добро познати народу или су произашли из постојећег сујеверја.“¹²⁷ Намеће се закључак да је богослужење изнедрио месопотамски народ током дугог периода историје преко усменог предања које је касније највероватније прикупљано као основна грађа и чувано од стране образованог свештенства које је временом корпус обликовало и дало му коначан облик.

Језик богослужења је био само сумерски, који је сматран светим језиком: „Химне су биле на сумерском који је постао свети језик и свака грешка у њиховом изговарању је сматрана фаталном по валидност религиозног обреда. Химне су имале обезбеђен семитски превод, али у зависности од периода, додавани су други начини у односу на изговор извесних речи. Велика већина химни је била сумерског порекла, али многе нове химне углавном у част сунца-бога су биле додате у семитским временима. Оне су биле написане на старом језику Сумера, који је једини био сматран вредним да буде коришћен у служби боговима. То је био само део литургијског текста коме је дозвољено да буде написан на семитском; химне и већина молитава су биле оно што је касније одређено да буде названо *чисти* или *свети* језик Сумера. Свака химна је почињала речима „да буде казивано“ и завршавало се са *атану*, или *амин*.¹²⁸

Богослужења су поседовала дневни круг са приношењем жртве и певањем химни: „Религијска богослужења су била непрекидна. Свакога дана је приношена жртва праћена посебним ритуалом, а празници и постови су испуњавали сваки месец у години. Постојала су богослужења чак током ноћи као и дању.¹²⁹

¹²⁶ Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја* 1, 56.

¹²⁷ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 244.

¹²⁸ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 244–245.

¹²⁹ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 245.

Јеврејско празновање *Дана одмора*, је изгледа обликовано на основу сумерског модела, који је био строг и као такав постао празник од највеће важности и код Јевреја: „Нови месеци су стриктно праћени, и седми дан је био један од свечаних одмора. Сам назив *Сабашу* (Sabattu) или *Шабат* потиче од староседелаца од сумерских речи *са* (sa), *срце*, и *бат* (bat), *према крају, ка крају, до краја*, јер је значило *дан одмора за срце*. Не само да је било Шабата на седми, четрнаести, двадесет први и двадесет осми дан месеца, него је такође било Шабата деветнаестог дана који је био крај седме недеље почевши од првог дана претходног месеца. Тада није био дозвољен рад, *краљ*, било је подвучено, *не сме да једе месо кувано на вањри или на диму; не сме да пресвлачи јаргеробу; не сме да облачи беле хаљине; не сме да њиноси жрџиве; не сме да се вози у својим колима; или да издаје царске декрете*. Чак је и пророку било забрањено да прориче или да исцељује болесног.“¹³⁰

Такође по питању поста, приметни су утицаји: „Од периода до периода посебни дани јавног покајања или благодарења су били одређени да се поштују. Прописани од стране владара, били су резултат неке политичке кризе или опасности. Када је Асирско царство за тренутак било нападнуто од стране народа севера у раном периоду Есар-хадонове владавине, јавне молитве и постови су *сво дана и сво ноћи* били наложени од стране *пророка* у нади да ће сунце-бог моћи да *уклони три* народа и одложити претећи напад. Тако, поново, када је Асур-бани-пал угушио вавилонски устанак и заузео Вавилон после дуге опсаде, он нам каже да је *на молбу пророка очистио престоља и њиве куда иду процесије које су биле оскрнављене*; разгневлени богови и бесне богиње он је умирио посебним молитвама и покајним псалмима.“¹³¹

Месопотамско космичко схватање Бога, богослужење и жртвоприношења, морају бити узети у обзир, иако немају унутрашњи, пресудни теолошки утицај на старозаветно предање у вези са набројаним темама. Са друге стране, обзиром да су са својом дугом историјом веровања и развијеном културом већ дуго постојали на великом простору пре доласка изабраног народа.¹³² После, контакти и суживот извршили су утицај

¹³⁰ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 245.

¹³¹ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 246.

¹³² „Израиљци су усвојили многе елементе канаанске религије. „Али саме те позајмице су биле у виду сукоба: Баал је побеђен сопственим оружјем. Ако узмемо у обзир да су све групе странаца, чак и они који нису били Семити попут Хурита и касније Филистејаца, заборавиле сопствене религије убрзо по доласку у Канаан, са људског становишта изгледаће нам чудно што се та борба између Јехове и Баала толико продужила и што се упркос компромисима и бројним одступањима, окончала победом јеховизма.“ Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја 1*, 139.

на јеврејско богослужење.¹³³ То се највише огледа у преузимању месо-потамских обредних облика, у изгледу светилишта, химнама, врстама жртви и празницима. Синајско откровење је било посебна брига са највећом обазривошћу ватрених, ревносних пророка, и имали су можда најснажнији утицај на очување чистоте јеврејске вере. У томе су успели, али су, са друге стране, ипак из другог плана извршени утицаји који су на неки начин били допуштени и не могу се искључити. Препознатљиви су, и припадају јеврејској вери и богослужењу. Постојање заједничких облика назива, поста, дана одмора, избора богослужбеног места, затим химнографије и богослужења, откривају, упућују на месопотамске утицаје, нама драгоцене за проучавање јеврејског свештенослужења.

* * *

Библиографија:

Дјурант, Вил. *Источне цивилизације*. Београд: Народна књига — Алфа, 1995.

Елијаде, Мирча. *Историја веровања и религијских идеја 1:Од каменог доба до Елеусинских мистерија*, Београд: Просвета, 1991.

Курт, Амели. *Спшари Исшок 1*. Београд: Завод за Уџбенике, 2012.

Abarbanel, Nitzah. *Eve and Lilith*. Bene-Brak: Bar Ilan University Press, 1994.

Beaulieu, Paul-Alain. *The Pantheon of Uruk during the Neo-Babylonian Period*. Cuneiform monographs 23. Leiden — Boston: Brill — Styx, 2003.

Davies, John A. *Royal Priesthood*. London/New York: T&T Clark International, 2004.

Dictionnaire de la Civilisation Mésopotamienne, sous la direction de François Joannès, Paris: Editions Robert Laffont, S. A., 2001.

Espak, Peeter. „Was Eridu The First City in Sumerian Mythology?“ *Studia Orientalia Tartuensia*, Vol. 6 (Tartu: University of Tartu Press, 2015): 53–70.

Granerød, Gard. *Abraham and Melchizedek: Scribal Activity of Second Temple Times in Genesis 14 and Psalm 110*. Beihefte zur Zeitschrift für die alt-

¹³³ „Жртве боговима су подељене на жртве и бескрвне приносе-оброке. Во, овца, јагње, јаре и грлица су биле приношене на жртву — воће, поврће, хлеб, вино, уље и зачини, где није било захтевано изливање крви. Постојале су још такође жртве за грехе и жртва која је уздизана пред боговима. Уговор датира из 32. године Навуходоносорове владавине говори о деловима животиња које су биле жртвоване, међутим на жалост значење многих техничких израза ту коришћених је и даље непознат.“ Sayce, *Babylonians and Assyrians*, 248–249.

- testamentliche Wissenschaft 406, Berlin/New York: De Gruyter, 2010. <https://doi.org/10.1515/9783110223460>.
- Green, Margaret Whitney *Eridu in Sumerian Literature*. Chicago/London: The University of Chicago Press, 1975.
- Handy, Lowell K. „Lilith“. In *Anchor Bible Dictionary Vol. 4*, New York: Doubleday, 1992.
- Horton, Fred L. *The Melchizedek Tradition: A Critical Examination of the Sources to the Fifth Century A. D. and in the Epistle to the Hebrews*. Cambridge: Cambridge University Press, 1976. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511554964>.
- Jacobsen, Thorkild. *The Sumerian King List*. The Oriental Institute of the University of Chicago, Assyriological Studies No. 11, Chicago: University of Chicago Press, 1973.
- Kramer, Samuel Noah. *History begins at Sumer*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1956.
- Kramer, Samuel Noah. *Sumerians*. Chicago / London: The University of Chicago Press, 1963.
- Manzi, Franco. *Melchisedek e l'angelologia nell'Epistola agli Ebrei e a Qumran*. Roma: Editrice Pontificio Istituto Biblico, 1997.
- Patai, Raphael. *The Hebrew Goddess*. Detroit: Wayne State University Press, 1990.
- Ringgren, H. “kōhēn.” In *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, edited by G. J. Botterweck, H. Ringgren, Heinz-Josef Fabry. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1982–1984.
- Ringgren, H. “melek.” In *Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament*, edited by G. J. Botterweck, H. Ringgren, Heinz-Josef Fabry. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1982–1984.
- Rubio, Gonzalo. „Time before Time: Primeval Narratives“. In *Early Mesopotamian Literature, 5, in Time and History in the Ancient Near East Proceedings of the 56th Rencontre Assyriologique Internationale at Barcelona 26–30 July 2010*, edited by L. Feliu, J. Llop, A. Millet Albà, and J. Sanmartín, 3–19. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 2013. <https://doi.org/10.5325/j.ctv1bxgzf2.5>.
- Sayce, Archibald Henry. *Babylonians and Assyrians. Life and Customs*. London: Elibron Classics, 1900.
- Stol, Marten. *Women in the Ancient Near East*. Boston/Berlin: De Gruyter, 2016. <https://doi.org/10.1515/9781614512639>.

Примљено: 22. 6. 2020.
Одобрено: 1. 9. 2020.

PRIESTHOOD IN MESOPOTAMIA

Aleksandar M. Obradović

Pontifical Gregorian University, Rome

Summary: The paper outlines the priesthood in Mesopotamia. The first part shortly observes religion in the lands of Sumer and Akkad, as their amalgam, Mesopotamian religion as well. The second and the main part of paper presents names, grades and services of priesthood in Mesopotamia, as sacred kingship separately as well. Third part is dedicated to the temples in Mesopotamia and worship in their basis. The paper concludes by elementary and short revision of fast and day of rest.

Key words: religion, Sumer, Akkad, deity, city, priests, priestesses, sacred kingship, temple, worship, day of rest.